

blz. 97, r. 8 v.o.: 9:15, lees: 9-15
blz. 103, r. 15 v.b.: meedegeedeeld, lees: meegedeeld
blz. 105, r. 8 v.o.: Samaritaansr, lees: Samaritaanse.

PERSONALIA

Drs. A. van Egmond, wetenschappelijk medewerker dogmatiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, Meidoornweg 39, 1171 JV Badhoevedorp.

Drs. S. J. Noorda, wetenschappelijk medewerker nieuwe testament aan de Vrije Universiteit, Quellijnstraat 66, 1072 XV Amsterdam.

Ds. E. Th. Thijs, gereformeerd predikant, Dr. D. Bakkerlaan 59, 2061 EV Bloemendaal.

BIJBELUITLEG VOLGENS DE ZG. „AMSTERDAMSE SCHOOL“

of

EEN GOEDE VERSTAANDER HEEFT ALLEEN AAN
HET HELE WOORD GENOEG

door

Dr. N. A. van Uchelen

A. Wat voor andere methoden van bijbeluitleg geldt, gaat ook op voor die groep mensen die op grond van hun bijbeluitleg wel aangeduid worden als de „Amsterdamse School“. Ook hun werk en methode is niet uit de lucht komen vallen, maar moet gezien worden tegen de achtergrond van bepaalde wetenschappelijke ontwikkelingen. Al is niet elke minnaar en dienaar van het woord, behorend of gerekend tot deze school, zich altijd even bewust van deze ontwikkelingen, de situering van hun werk en methode tegen deze achtergrond kan verhelderend werken.

De summiere schets van deze ontwikkelingen bestrijkt de wijsbegeerte, de taalwetenschap en de literatuurwetenschap. De schets omvat uiteraard niet meer dan enkele punten en lijnen¹⁾.

1. De wijsbegeerte

Door de opkomst van de positieve wetenschappen (waarin ervaring, waarneming en toetsing een voorname plaats innemen) brokkelen traditionele vormen van wijsbegeerte af. Tot deze vormen van traditionele wijsbegeerte moeten met name gerekend worden het metafysisch denken (als de leer die kennis wil verschaffen omtrent de werkelijkheid die valt buiten ervaring en

1) De directe gegevens voor de paragraafjes over wijsbegeerte en taalwetenschap zijn voornamelijk ontleend aan het blad „*Wijsgerig Perspectief op Maatschappij en Wetenschap*“ I, 5 (1961), bevattende artikelen over het thema „Taal en Betekenis“. Zie ook G. Nuchelmans, *Overzicht van de analytische wijsbegeerte* (Aula 405), Utrecht-Antwerpen 1969; id., *Wijsbegeerte en Taal*, Meppel 1975. Verder het themanummer „Taalstructuren“ van het „*Tijdschrift voor Theologie*“ 18 (1978) met de artikelen van W. de Pater, resp. Theologische linguïstiek; situering en bibliografie, blz. 234-246 en Strukturele tekstanalyse; enkele achtergronden, blz. 247-293.

waarneming) en het normatieve denken (als de leer die algemeen geldige waarden wil voorschrijven aan enkeling en gemeenschap).

De overblijvende traditioneel kritische vorm van wijsbegeerte verlegt onder angelsaksische invloed het accent naar het geldigheidsonderzoek. Deze verschuiving leidt tot de stroming van de zg. analytische filosofie; „de vraag naar het gehalte van metafysische en normatieve wijsbegeerte slaat om in een vraag naar zin en werking van een bepaald soort taalgebruik”.²⁾

De analytische filosofie richt zich in dit verband in het bijzonder op de notie van de geldigheid. Uitspraken, beweringen en redenties, die willen voorschrijven of om erkenning vragen, worden op hun geldigheid getoetst. Het taalgebruik van mensen vertoont al naar de situatie waarin hij verkeert of waarop hij doelt, kenmerkende eigenaardigheden. De geldigheid en de betekenis van taaluitingen als beschrijven, betogen, aanmanen, bidden, beloven, enz., hangen mede af van de situaties waarin deze uitingen plaats vinden. Het is duidelijk, dat ze daarin hun eigen betekenisregels hebben. „De woorden tonen hun betekenis in hun gebruikwijze; en deze doet hen deel uitmaken van – één van de vele – taalspelen, die weer gedefiniëerd zijn als complexen van regels”.³⁾

Deze taalspelen worden bepaald door en vinden hun begrenzing in de „bespeelde” situaties of onderwerpen. Deze situaties of onderwerpen kunnen van ethische of esthetische, van mathematische of theologische enz., aard zijn.

2. De taalwetenschap

In afwijking van vroegere inzichten dat nl. de taal de spiegel is van het denken en dat taalgegevens representatief zijn voor feiten of begrippen, is in de moderne taalwetenschap de taal in eerste instantie object van onderzoek. Deze wetenschap stelt daarmee centraal de vraag: „hoe kan de taal verwijzen naar een buitentalige orde en daarmee zijn wezenlijke functie vervullen?”⁴⁾

Hierbij wordt uitgegaan van de gedachte dat niet alleen de zin,

2) G. Nuchelmans, Betekenisonderzoek in de wijsbegeerte, in *W.P.* I, 5, blz. 201-212, spec. 203.

3) P. A. Verburg, Het schaakspel-model bij F. de Saussure en bij L. Wittgenstein, in *W.P.* I, 5, blz. 227-234, spec. 232.

4) F. G. Droste, Betekenisonderzoek in de taalwetenschap, in *W.P.* I, 5, blz. 213-226, spec. 217.

maar zeker ook al het woord, als betekenisdrager functionerend, een linguïstische entiteit is. In de gebondenheid van klank en betekenis heeft de woordbetekenis primair een interne functionaliteit: „ze bepaalt de klankgroep en de woordvorm”.⁵⁾ Via deze linguïstisch-formele geleding kan de woordbetekenis naar de Umwelt verwijzen en dus extern functioneren. Het woord of de zin is zo een linguïstisch gegeven met een eigen betekenis of semantisch aspect. De interpretatie daarvan wordt medebepaald door de context (het groter geheel van taalbouwsels) en een bepaalde situatie (van taalgebruik).

Deze woordomgeving of context maakt duidelijk welke elementen van de betekenis actueel zijn bij de verwijzing naar de Umwelt. Niet alle betekenselementen van een woord zijn tegelijkertijd betrokken bij het verwijzen naar, het noemen of aanduiden van een externe „zaak”. De toegepaste gebruikte betekenis heeft verbinding met de woordomgeving of context als factor van talige aard.⁶⁾ De interpretatie van het gebruikte woord staat niet los van de situatie waarin of waarover gesproken of geschreven wordt. De situationele context draagt niet bij tot de betekenis van het woord als zelfstandig bouwsel, maar is onmisbaar voor de interpretatie. Deze situationele context kan bestaan uit een collegezaal, een laboratorium, de synagoge of een kerk, enz.

3. De literatuurwetenschap

De literatuurbeschouwingen die in de 19e eeuw opgeld deden, vatten het literaire werk op als een historisch document (de neerslag van gebeurtenissen, belevenissen of ideeën, die oorspronkelijk buiten het werk lagen).⁷⁾ In de loop van de 20e eeuw volgt een reactie in de vorm van een aantal vernieuwingsbewegingen, die het literaire werk in de eerste plaats beschouwen als een taalmonument (in de opbouw en de samenhang van taalmiddelen presenteert het werk zichzelf). In deze presentatie doet het werk zich voor als een tot op grote hoogte op zichzelf staande eenheid. Vandaar de naam „autonomiebewegingen” voor deze nieuwe

5) id., blz. 218.

6) id., blz. 223.

7) C. J. den Heyer, Structuur-analyse, in *G.T.T.* 79 (1979), blz. 86-110, spec. 90. De gegevens voor de literatuurwetenschap zijn ontleend aan R. Wellek and A. Warren, *Theory of Literature*³ (Peregrine Books Y28), London 1963; F. C. Maatje, *Literatuurwetenschap*. Grondslagen van een theorie van het literaire werk, Utrecht 1970; zie ook bij aantek. 1.

literatuurbeshouwingen. Bij de interpretatie van een literair werk gaan de autonomiebewegingen uit van en op zoek naar wat zij voor het specifieke van het werk houden, nl. de structuur.

Structuur kan dan met Maatje (zie Den Heyer, blz. 93) omschreven worden als „de manier waarop in een literair werk een wereld wordt opgebouwd door middel van taaltokens”. We kunnen „ook kortweg zeggen dat in het literaire werk een wereld wordt opgebouwd door middel van woorden: het literaire werk is een „wereld van woorden” (S. Dresden)”⁸).

De betekenis van deze autonome wereld van woorden wordt niet bepaald „door de som van de afzonderlijke woorden en/of zinnen, maar uitsluitend door het geordend geheel van het verhaal of van de rede waarin de woorden en zinnen op een bepaalde manier functioneren. Het geheel is meer dan de som van de afzonderlijke delen. De volgorde van woorden en zinnen is niet toevallig of omkeerbaar, met elkaar vormen ze een netwerk van relaties” (Den Heyer, blz. 94). Dit netwerk van relaties functioneert in taalstructurele eenheden of „in structuren groter van omvang en massiever van vorm dan waarvan de inleidingswetenschap ons literair-historisch, formgeschiedtlich of traditionsgeschichtlich tracht te overtuigen”⁹).

De beschrijving van deze functionering behoort dientengevolge uit te gaan van het synchronistische gezichtspunt (zie ook Den Heyer, blz. 95). Een vertaling van deze taalstructurele eenheden tracht met een idiolekte weergave de structuur van deze eenheden te bewaren.

B. 1. Formeel kunnen deze veronderstellingen van de autonomiebewegingen met de werkwijze van de structuuranalyse (zie Den Heyer, blz. 92 vv.) gerekend worden tot de uitgangspunten van de „Amsterdamse School”. Het punt van vergelijking van de „Amsterdamse School” met de autonomiebewegingen en de structuuranalyse ligt derhalve voor een belangrijk deel in het formele literaire vlak.

Daarnaast moet gezegd worden, dat „de eigen vooronderstellingen” van deze school, „zo typisch voor de nederlandse theolo-

8) F. C. Maatje, *a.w.*, blz. 55.

9) M. A. Beek, Verzadigingspunten en onvoltooiden lijnen in het onderzoek van de oudtestamentische literatuur, in *Vox Theologica* 38 (1968), blz. 2-14, herdrukt in *Verkenningen in een stroomgebied*. Proeven van oudtestamentisch onderzoek, Amsterdam 1974, blz. 8-19.

gie” (Den Heyer, blz. 89), zonder meer liggen in het inhoudelijke theologische vlak. De verwerking van deze formele veronderstellingen en theologische vooronderstellingen is voorbereid door het werk van M. A. Beek, met name waar dit gestalte kreeg in de Societas Hebraica Amstelodamensis. In deze kring van leerlingen en vrienden bleef Beeks kritische oordeel over de theorie van de bronnensplitsing bepaald niet onopgemerkt. In deze kring ook vond zijn aandacht voor en vertolking van het werk van Palache, Buber en Rosenzweig weerklank en navolging. De weg die Beek blijkens een aantal artikelen¹⁰) met de daarin getoonde methode insloeg, werd voor veel van zijn leerlingen een wegwijzer.

Voor de formele veronderstellingen en de theologische vooronderstellingen moet ook gezegd worden dat zij slechts „eigen” zijn, voorzover op eigen wijze verwerkt is en doorgegeven wordt, wat elders opgedolven is.

2. Het werk van M. Buber en F. Rosenzweig dient hier in de eerste plaats genoemd te worden als een rijke bron van inspiratie.¹¹ Enkele fundamentele uitgangspunten van deze joodse wijsheidsleraren op het gebied van taal en tenak worden hier aangevoerd. Het zijn deze punten, die een belangrijke leidraad vormen voor werk en methode van de „Amsterdamse School”.

„Alles Wort ist gesprochenes Wort” (*Die Schrift*, blz. 76). Dit inzicht en deze wetenschap is een belangrijk heuristisch principe, dat exegetisch-theologisch een wijde strekking heeft. Door al luisterend te „gaan, waar de woorden gaan” (L. Vroman) vindt de exegeet op elkaar afgestemde reeksen klanken, sprekende herhaling van dezelfde woorden, veelzeggende afwisseling van dezelfde werkwoordstam met verschillende vorm, groepen woorden naar vorm of klank gelijk, maar tegengesteld in betekenis. Door bijeen te lezen wat bijeen hoort, vindt de exegeet verbanden tussen teksten en verbanden tussen berichten; hoort

10) Zie o.a. het in aant. 9 genoemde art.; Joshua und Retterideal, in *Near Eastern Studies in Honor of W. F. Albright*, Baltimore 1971, blz. 35-42; The Meaning of the Expression „the chariots and the horsemen of Israel” (2 Kings 11; 12), in *O.T.S.* 17 (1972), blz. 1-10.

11) Martin Buber en Franz Rosenzweig, *Die Schrift und ihre Verdeutschung*, Berlin 1936. Voor de vertaling zelf zie *Die Schrift*; Übersetzung aus dem Hebräischen, 15 Bde, Berlin 1937. Latere uitgaven: *Die fünf Bücher der Weisung* (Köln 1954), *Bücher der Geschichte* (Köln 1955), *Bücher der Kündigung* (Köln 1958).

hij pericopen met elkaar overeenstemmen en boeken met elkaar instemmen. In gehoorzaamheid aan de woorden vindt hij de saamhorigheid der boeken en beleeft hij de eenheid van Wet, Profeten en Geschriften in het voortijds vele malen en op velerlei wijze gesproken woord.

Door te letten op het gesproken karakter van deze woorden, vindt de theoloog in deze „wereld van woorden” het woord van God aan de mens en het antwoord van de mens aan God. Door mee te luisteren, vindt de theoloog dat hij aangesproken is en mee moet spreken. In gehoorzaamheid aan deze zó gesproken woorden vindt hij de boodschap klinken; „in jedem Gliede ihres Leibes ist die Bibel Botschaft” (*Die Schrift*, blz. 56).

3. Naast en na Buber en Rosenzweig stippelt het werk van K. H. Miskotte de weg uit die exegese van de bijbel heeft te gaan.¹²⁾ Voortbordurend op een aantal fundamentele noties van zijn joodse wijsheidsleraren, doordent en ontwerpt Miskotte de theologische implicaties daarvan. Uit de rijkdom aan theologische raad die Miskotte in zijn gehele oeuvre geeft, kunnen in dit verband slechts enkele punten gelicht worden.

Een belangrijke inzet is de erkenning van, of liever gezegd het geloof in, wat Miskotte herhaaldelijk noemt „de pretentie” van de bijbelse boeken. „Zij bieden zich aan en doen zich aan ons vóór, als sprekende over God, . . .” (*O.L.W.*, blz. 39). De bijbel maakt er aanspraak op Góds woord te zijn en spreekt óns daarin aan.

De uitspraak „de Schrift is Gods Woord” is geen historische, filosofische of literaire stelling, maar een geloofsuitspraak met verschillende accenten. De Schrift is Gods *Woord* zodra wij ons laten aanspreken en oproepen door dit woord. De Schrift is *Gods* Woord zodra wij ons laten aanspreken en oproepen door Hem, die de Heer en Beheerder van ons leven is. De Schrift *is* Gods Woord zodra de Heer die ons aanspreekt werkelijke zeggenschap over ons leven uitoefent. De *Schrift* is Gods Woord zodra wij onder het gezag van Zijn spreken tot ons daaronder niet meer verstaan „de som der schriften”, „het totaal der godsspraken” of „een stel boekjes”, maar daarin horen het getuigenis van de ene Naam. In het getuigenis van deze Naam alléén ligt de eenheid van de

12) Met name worden hier genoemd: *Bijbels ABC*², Nijkerk 1941; *Om het levende woord* – opstellen over de praktijk der exegese, Amsterdam 1948 (*O.L.W.*); *Als de goden zwijgen*. Over de zin van het Oude Testament, Amsterdam 1956.

Schrift. Niet in „alle overeenstemming in voorstelling, wereldbeeld, levensgevoel, wijsheid, ethos, voorzover die er is”.¹³⁾ Deze eenheid als het eenstemmig getuigenis van de Naam „is in de teksten alomtegenwoordig, maar nergens als gegevenheid aanwysbaar en toegankelijk. Daarin ligt juist een belofte die ons voortlokt” (*O.L.W.*, blz. 84). Deze eenheid als het hoorbare getuigenis van de Naam structureert de Schrift zó, dat elk deel gehoord wordt als echo van het ene geheel – „Nu, in confrontatie met de letter, wachten wij met vertrouwen op de ontsluiting van het Geheel, dat, maar dan de som der deelen, de deelen doorademt. Dit is geestelijke arbeid” (*O.L.W.*, blz. 131).

De „pretentie” van de bijbel, in deze gekwalificeerde zin Gods Woord te zijn en door het getuigenis van de Naam deze gekwalificeerde eenheid te vormen, vraagt om een theologische exegese.

„Wat wij theologische exegese noemen en noemen moeten, is die arbeid tot het verstaan der Heilige Schrift, die uitgaat van en zich onderwerpt aan haar steeds nieuw gevonden pretentie en gezag. Overal waar deze onderwerping zich actualiseert, wordt de literaire en fenomenale exegese, het „Nachdenken” en het „Mitdenken” van den text de facto opgeheven in hetgeen wij theologische exegese noemen” (*O.L.W.*, blz. 86).¹⁴⁾ De theologische exegese kent een uitgesproken gebondenheid, nl. het geloof dat de Schrift Gods Woord is. Zij kent ook en tegelijkertijd een uitgesproken openheid, nl. naar de mogelijkheid der prediking.¹⁵⁾

C. Deze erfenis, de linguïstisch-literaire uit de wetenschappelijke wereld en de literair-theologische van joods-christelijke, maar daarom niet minder wetenschappelijke, huize, wordt door de minnaars en dienaars van het woord, behorend tot of gerekend tot de „Amsterdamse School”, op uiteenlopende wijze

13) G. H. ter Schegget, Adhesie aan de Naam. Een opstel over Miskottes hermeneutiek, blz. 82-90, spec. 87, in K. H. Miskotte – *De weg der verwachting*, met bijdragen van F. H. Breukelman, K. A. Deurloo, G. H. ter Schegget, R. Zuurmond, Baarn 1975.

14) Elders spreekt Miskotte over de eigen plaats en de onderlinge verhouding van de literair-historische exegese („kijken”), de fenomenale exegese („zien”) en de theologische exegese („horen”), zie *O.L.W.*, blz. 38 en 74.

15) Het voert in het bestek van dit artikel te ver op deze zaken nader in te gaan. Het zij genoeg hier te wijzen op de samenhang met de leer van de drie gestalten (Openbaring, Schrift, Verkondiging) van het Woord Gods, zoals K. Barth deze voorstond (*K.D.* I, 1 en I, 2).

beheerd. Er zijn er onder hen die zich in hun werkwijze vooral houden aan de linguïstisch-literaire verworvenheden, terwijl anderen bij hun bijbeluitleg uitgesproken theologisch-homiletische accenten leggen.

1. Gemeenschappelijk in dit verschillende beheer is in elk geval de gevoeligheid voor het talig karakter van de Schrift. In het spoor van de taal werden dwarsverbindingen en samenhangen – eenstemmig van toon – ontdekt en kreeg men oog voor grotere eenheden of composities van gelijkkluidende strekking. Voor een langzamerhand gescherpt oor en een steeds meer geoefend oog werd duidelijk, dat wetten en verhalen, gebeden en gedichten, oorkonden en orakels, liederen en lijsten, 't zij naar taalgebruik 't zij naar context of op grond van beiden, allen dezelfde toonaard hadden. Al deze literaire vormen waren afgestemd op de paraenese (de oproep, de aanmaning, de toespraak).

Als „Sitz im Leben” of „cadre vital” van deze paraenese moest men zich de periode van de babylonische ballingschap denken. „Kringen van geleerden – priesters en wijzen – hebben commissies van redactie, aangeduid als „Rabbenu” gevormd, die het voorhanden materiaal schiften en ordenen, bepaalde overleveringen aanvulden, andere weglieten en weer andere omwerkten”.¹⁶⁾ „Vele geleerden, die zich decennien lang met Israëls heilsgeschiedenis hebben beziggehouden”, kwamen door „teamwork, verhaalproeven, motieven en gegevens” tot „de grote conceptie van de oudtestamentische geschiedenis”.¹⁷⁾

In deze voor Israël catastrofale periode riepen de priesters en wijzen het volk op het verleden niet te vergeten, om in de toekomst te leven; manen zij de getrouwen aan, Gods daden te gedenken die in verleden, heden en toekomst getuigen van Zijn Naam. Deze veronderstelling van kringen priesters en wijzen, die in een creatieve literaire aanpak en in een samenvattende theologische visie al dan niet voorhanden stof (her-)ordenen en actualiseren, leidt ertoe dat men met de Schrift, in het bijzonder met Wet, Profeten en Geschriften, werkt als een eenheid, die als zodanig bedoeld en verteld is.

16) J. H. Meesters, *Op zoek naar de oorsprong van de sabbat*, Assen, 1966, blz. 111.

17) A. G. van Daalen, *Simson*. Een onderzoek naar de plaats en de functie van het Simsonverhaal in het kader van de oudtestamentische geschiedschrijving, Assen 1966, blz. 43.

De bedoeling van de vertelling wordt herkend als prediking. Het is in het kader van „een heilsgeschiedenis, die de geestelijke leiders Israëel hebben willen voorleggen” (Van Daalen, *a.w.*, blz. 118), dat de wetten en verhalen, de gebeden en gedichten hun plaats en functie hebben. „Het is verkondiging die het woord vorm gegeven heeft”.¹⁸⁾ „Een prediking dus, in de vorm van geschiedschrijving”.¹⁹⁾

2. Deze herkenning van de Schrift als paraenese, dit inzicht dat de oorkonden en orakels, de liederen en lijsten verteld en bedoeld zijn als prediking, heeft belangrijke gevolgen voor de historiciteit van de verhalen, gedichten, oorkonden en liederen. In de „verhalende paraenese” of „profetische reflectie” „is de historische situering bijzaak” en hebben „de historische of veelal legendaire gegevens een ondergeschikte functie binnen het verhaal, zij zijn niet de zin van het verhaal zelf”.²⁰⁾ „Het behoeft dan ook geen toelichting, dat dergelijke verhalen niet als geschiedschrijving in de gebruikelijke zin gelezen mogen worden. Niet een nostalgische drang om te weten, hoe het zo gekomen is, niet een existentiële drang om bij het nageslacht voort te leven, bepaalt deze litteratuur, maar een niet minder existentiële behoefte om de lezer vanuit het verleden aanwijzingen te geven, hoe de toekomst gered kan worden” (Smelik, blz. 19).

Literair-kritische analyse heeft zo geleid tot de herkenning van het taaleigen van de verhalende paraenese of verkondiging. De paraenese is het „taalspel” waarbinnen en waardoor de woorden hun geldigheid hebben. Deze herkenning heeft geleid tot het historisch-kritische inzicht, dat de teksten naar hun paraenetische of kerugmatische strekking geen informatie willen en kunnen bieden over een historische toedracht en ook geen of nauwelijks gelegenheid geven tot reconstructies van historische aard.

3. Nauw verweven met bovenstaande inzichten kent de „Amsterdamse School” ook een meer theologisch-kritische com-

18) A. G. van Daalen, De plaats waar JHWH Elohim zich aan Mozes liet zien. Een onderzoek naar de compositie van Exodus 3, in *Verkenningen in een stroomgebied*, *a.w.*, blz. 30-40, spec. 30.

19) A. G. van Daalen, Het bijbelverhaal in de context, in *Vox Theologica*, *a.w.*, blz. 26-38, spec. 38.

20) K. A. D. Smelik, *Saul*. De voorstelling van Israëls eerste koning in de Masoretische tekst van het Oude Testament, Amsterdam 1977, blz. 9, resp. 18.

ponent. In dit verband heeft het werk van F. H. Breukelman grote invloed uitgeoefend. Met dogmatische kennis en exegetische vaardigheid bood hij op colleges en in cursussen een nieuw ontwerp van een bijbelse theologie.²¹⁾

In dit component krijgt, in navolging van Miskotte, de voorstelling van de eenheid van de Schrift allereerst een theologische inhoud. Niet naar taalgebruik, historische achtergrond, voorstellingswereld of levensgevoel, maar naar theologische structuur, nl. naar de kerugmatische saamhorigheid van het getuigenis van de Naam oftewel naar de geschiedenis van God-met-ons, is de Schrift als eenheid te benaderen en uit te leggen.²²⁾

Zo krijgt ook de voorstelling van de Schrift als Gods Woord een specifieke theologische duiding. Gods Woord is het geschieden van Zijn Woord aan ons, doordat Hij ons oproept, aanmaant en toespreekt. In het getuigenis (de verhalende paraenese) van de getuigen (de door Gods Woord aangesproken priesters en wijzen) roept Hij op tot medegetuigen (tot ons, de lezers en hoorders als tijdgenoten).

Zo krijgt tenslotte de vraag naar geschiedenis in de Schrift en buiten de Schrift een theologische verdieping. God kiest niet een stuk voorhanden geschiedenis en openbaart zich daarin, zodat een stukje bijzondere geschiedenis ingebed ligt in en uitgedrukt kan worden uit de algemene geschiedenis. God maakt geschiedenis door Zich aan ons te doen kennen in het getuigenis van Zijn Naam. Op dit moment en vanuit deze visie dringt zich de actualiteit²³⁾ van Gods Woord op.

In de betuiging van Zijn Naam roept God ons op en maakt Hij de geschiedenis – van ons met Hem, op aarde. Hoe ziet deze geschiedenis er in de praktijk uit? Abstract en idealistisch of betrokken en materialistisch, theorie of praxis?

4. Het is vanzelfsprekend dat met name de literair-exegetische

21) Voor bibliografische verwijzingen, zie Een geschil over de uitleg van het Oude Testament, in *Kerk en Theologie* 27 (1976), blz. 89-101, spec. 99.

22) „Van een exegeet of vertaler die niet „gelovig” maar fenomenologisch te werk wil gaan, mag men overigens vragen dat hij zich althans hypothetisch onderwerpt aan de pretentie waarmee de verzameling geschriften van de Tenakh zich aandient”, K. A. Deurloo, Enkele notities bij de Verdeutschung der Schrift van Buber-Rosenzweig, in *Vox Theologica, a.w.*, blz. 39-45, spec. 45 (noot 27).

23) Miskotte, *O.L.W.*, blz. 108; K. A. Deurloo; *Schrijf dit ter gedachtenis in het boek* (oratie), Amsterdam 1975, blz. 24.

inzichten ook geleid hebben tot intensieve vertaalwerk. Op vertaalbijeenkomsten en in studieconferenties werden proeven gegeven van „een vertaling om voor te lezen”.²⁴⁾ Kiezend voor een idiolekte vertaling als „een vertaling die het eigen idioom van elk bijbelboek en van de bijbel tot zijn recht laat komen” (Maria de Groot), door te luisteren naar de regelmaat en de resonantie van woorden, leverde de vertaalgroep van de S.H.A. achtereenvolgens een vertaling van het boek Ruth en van het boek Jona.²⁵⁾ Haar uitgangspunt voor deze vertalingen luidde: „Niet een „concordante” werkwijze – alle gelijke hebreeuwse woorden en woordstammen mechanisch met gelijke nederlandse woorden en woordstammen vertalen –, maar een „idiolekte”, die beoogt de aan de hebreeuwse tekst eigen vormgeving, sfeer, stijl, zeggingskracht en dynamiek zo ver mogelijk in het nederlands weer te geven”. „Niet alleen hoe de woorden in hun volgorde in de zin klinken is (voorts) van belang, maar ook hoe ze in een heel tekstgedeelte – of in het hele boek – samenklinken, moet gehoord kunnen worden, willen ze het geheim van hun bijzondere functie in deze tekst prijsgeven. Niet zelden roepen woorden door hun herhaling een bepaalde sfeer op, betrekken ze tekstgedeelten op elkaar of geven ze de lijn aan waarlangs het verhaal zich ontwikkelt” (zie Woord vooraf bij „Jona”).

D. De plaats en de functie van de exegese van de „Amsterdamse School” in hermeneutisch-homiletisch kader is duidelijk. De kracht van deze bijbeluitleg ligt immers in het onverholven theologische uitgangspunt; de aantrekkingskracht ligt in de uitgesproken homiletische perspectieven. De bijbel als Gods Woord roept hoorders en lezers op mede getuigen te zijn, tijdgenoten te worden van Gods daden. Deze bijbeluitleg is „interpretatie” in de zin van verwijzing „naar een onvoltooid proces, dat telkens

24) Zie voor de geschiedenis van deze vertaalwerk F. J. Hoogewoud, Stap voor stap. Een kroniek bij: Een vertaling om voor te lezen (NBG/KBS) Appendices I, *Richtlijnen voor de Statenvertalers* (1618). II, *Jona I: 1-3 in verschillende vertalingen* (Oecumenische Vertalingscommissie 1967). III, Maria de Groot, *Twintig Stellingen*; Id., *Concept voor een richtlijn* (1970), te verschijnen in *Amsterdamse Cahiers voor exegese en bijbelse theologie*, no. 1.

25) 1974, *Ruth*. Een vertaling om voor te lezen (NBG/KBS), Amsterdam, Boxtel; 1977, *Jona*. Een vertaling om voor te lezen (NBG/KBS), Amsterdam, Boxtel.

hervat moet worden".²⁶) Vanuit de tekst op zoek naar de zin ervan is dit een interpretatie die „het andere opnieuw vruchtbaar maakt in de eigen geschiedenis en het eigen moment" (Verhoeven, blz. 25). De zin van de tekst, de prediking van het Woord, krijgt een nieuwe actualiteit en draagt bij tot het heden.

Het is in dit kader derhalve een bijbeluitleg die de gemeente wil dienen en wel „met een uitleg van de Tenakh in de eenheid van zijn overgeleverde vorm".²⁷) Het zijn bijbeluitleggers die in de samenvoeging van onderling zeer verschillende geschriften, bewerkt en behoed door synagoge en kerk, een dwingend heuristisch element vinden²⁸): „gelijk we vanuit de kerugmatische strekking, die aan het geheel eigen is, de delen zullen verklaren, zal omgekeerd de verklaring van de delen aantonen, dat we de kerugmatische strekking van het geheel op de juiste wijze hebben beschreven".²⁹)

De plaats van de methode van exegese van de „Amsterdamse School" in historisch-wetenschappelijk kader is minder uitgesproken en duidelijk. D.w.z. waar de dienaars van het woord theologisch gesproken geen blad voor de mond nemen, daar spreken de minnaars van het woord zich minder duidelijk uit. Aan de bepaling van de plaats van deze methode van exegese tegenover, of beter naast en temidden van meer traditionele wijzen van benadering van de tekst is theoretisch-methodisch nog niet veel gedaan.

Als we geen pogingen (hoeven te) doen bepaalde methoden met elkaar te verzoenen,³⁰) mogen we dan, uitgaande van de „Letzgestalt" en de „Jetztgestalt" van de tekst, bestaande uitlegmethodes links laten liggen of kunnen we volstaan ze pro memoria te vermelden? Wanneer Beek in 1968 zijn artikel de titel geeft „Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen in het onderzoek van

26) Zie voor de opvatting van dit „historiserend" karakter van „interpretatie" C. Verhoeven, *De schaduw van één haar*. Lessen over antieke literatuur, Baarn 1979, blz. 21-26, spec. 24, 25.

27) K. A. Deurloo, *Kain en Abel*. Onderzoek naar exegetische methode inzake een „kleine literaire eenheid" in de Tenakh, Amsterdam 1967, blz. 14.

28) Zie het artikel Een geschil over de uitleg van het Oude Testament, in *Kerken Theologie, a.w.*, blz. 93 en 98.

29) F. H. Breukelman, Im Anfang schuf Gott den Himmel und die Erde. Het verhaal van de schepping in Genesis 1 : 1-2 : 3 als verkondiging van een daad van God, in *Om het levende woord*, serie 1 (nr. 2 en 3), Amsterdam 1968, blz. 129-198, spec. 140.

30) K. A. Deurloo, „Schrijf dit ter gedachtenis in het boek", *a.w.*, blz. 8.

de oudtestamentische literatuur" (zie aantek. 9), kan men ook de vraag stellen: liggen de punten van verzadiging wel in hetzelfde vlak en richten de onvoltooide lijnen zich wel op hetzelfde doel?

De „formgeschichtliche" benadering stelt haar eigen doel en ontwikkelt met het oog daarop een eigen methode. Waar en wanneer het „formgeschichtliche" einddoel wel of niet benaderd is, daar kan in een ander vlak de historisch-kritische aanpak, niet of wel lijnen trekken, beantwoordend aan haar bedoeling. De verzadiging voor de ene methode ligt op een ander punt en in een ander vlak dan die voor de andere, al naar de doelstelling. Is mijn doelstelling bij het onderzoek naar de literatuur van oud-Israël literair, historisch of archeologisch van aard of zoek ik in de bijbel, met de gemeente als „afzetgebied" (Deurloo), op het vlak van synagoge en kerk, in de gehoorbaan van het kerugma te komen?

Wanneer Mulder in zijn artikel³¹) dan ook stelt: „Even belangrijk als de vraag naar de functie van een kleine eenheid in het geheel van de literatuur is, even belangrijk is de vraag naar de wording van die eenheid en de vóór-literaire functie" (blz. 85), dan moet men deze stelling volmondig beamen, mits men er mee rekent dat het verschillende vragen zijn, die hun belangrijkheid ontleen aan het doel dat zij zich ieder in hun vlak stellen.

Vanuit een eigen gezichtspunt en vanuit een eigen gehoorlijn vraagt de „Amsterdamse School" een literair oog voor de tekst en/of een theologisch oor voor het woord. Het „Amsterdamse" van deze school is vooral een kwestie van plaatsbepaling. Mokum heeft nu eenmaal in veel opzichten een eigen klimaat. Als het een „school" is, dan als de plaats waar men al horende blijft lezen en al lezende blijft leren.

Voor verschillende fasen en facetten van bijbeluitleg beoefend in deze kring zij ter afsluiting slechts verwezen naar verzamelingen van artikelen, gebundeld in

1. *Vox Theologica* 38 (1968).
2. *Verkenningen in een stroomgebied*. Proeven van oudtestamentisch onderzoek. Amsterdam 1974.

31) M. J. Mulder, Bijbeluitleg volgens „historisch-kritische" en „formgeschichtliche" methode, in *G.T.T.* 79 (1979), blz. 68-85.

3. *Amsterdamse Cahiers voor exegese en bijbelse theologie 1*
(verschijnt dit najaar bij Kok, Kampen).

Enkele gesprekken met mijn amsterdamse schoolvriend F. J. Hoogewoud naar aanleiding van een concept van deze bijdrage hebben mij, voor wat de definitieve versie aangaat, behoed voor al te grote nalatigheden en/of eenzijdigheden. Ik dank hem daarvoor hartelijk.

DE GROTE DADEN VAN GOD: VERHAAL OF HISTORIE?

OVERWEGINGEN BIJ DE DISCUSSIE OVER DE METHODE VAN DE
EXEGESE

door

Dr. H. M. Vroom

Probleemstelling (1)

„En het geschiedde.” De bijbel vertelt geschiedenis. We lezen ook wel verhalen, zoals de gelijkenissen. De evangelisten op hun beurt vertellen echter, strikt genomen, niet de gelijkenis, maar de geschiedenis, bijvoorbeeld van Jezus, die gelijkenissen vertelde. Steeds worden ons verhalen verteld over wat er gebeurd is.

De bijbel doet zich niet alleen aan de lezer als een boek vol verhalen over geschiedenissen kennen, – de geschiedenis speelt er een heel bijzondere rol in. Uiteraard zullen we allerlei nuances moeten aanbrengen als we straks iets uitvoeriger op de historiciteit van de bijbelse geschiedverhalen ingaan, maar vooraf moet duidelijk zijn dat met de historiciteit van sommige bijbelverhalen veel op het spel staat. Waarom het gaat kan ik als volgt introduceren. Er is door sommige oudtestamentici wel beweerd dat Abraham, Isaäk en Jakob niet geleefd hebben, althans niet in de familiebetrekking waarin Genesis ze aan ons voorstelt. Misschien waren ze voorvaderen van verschillende stammen en is hun genealogie in elkaar gezet toen de diverse stammen een hechter verband waren aangegaan. Hoe dit ook zij, Abraham had geen zoon Isaäk, en Isaäk geen zoon Jakob. In de zin waarin wij ze kennen uit de geschiedverhalen van het oude Israël, hebben ze niet geleefd. De verhalen over de voortgang van de geslachten, over de verwekkingen, zouden dan niet historisch zijn in die zin van het woord dat de verwekkingen ook inderdaad hebben plaatsgevonden. Er hebben zich indrukwekkende gebeurtenissen voorgedaan wellicht, en ook kan men, als men dat wil, geloven dat God de stammen van Abraham, van Isaäk en van Jakob tot één volk heeft samengevoegd. Mensen hebben ervaringen opgedaan die aanleiding waren tot deze verhalen, zeker, maar „de